

TRANSICIÓ ECOLÒGICA I SOSTENIBILITAT

Emergència climàtica al Sahel: desertificació i més migracions?

Oriol Puig Cepero

Fotografia: "Moving Shadows II", [Girma Berta](#)

El Sahel és la franja de transició entre el desert del Sàhara i la sabana africana, una regió semiàrida entre les més pobres del món, desafortunadament coneguda avui dia per la inestabilitat política, els conflictes comunitaris i la violència jihadista. En els últims anys, ha esdevingut crucial pels interessos europeus de cara a la contenció de fluxos migratoris i la lluita contra el terrorisme, convertint-se de facto en la “nova frontera avançada” de la UE.

La zona ja pateix, i ho farà més en el futur, les conseqüències de la crisi climàtica [1], atenent sobretot a la seva economia dependent de la meteorologia i la seva vulnerabilitat dins l'ordre mundial. El discurs més freqüent estableix un vincle més o menys directe entre canvi climàtic, inseguretat i migracions. El raonament és clar: el desert del Sàhara s'expandeix, això comporta més pobresa i més gana, que deriva en més conflictes i, en última instància, en més desplaçaments, també cap a Europa.

Tot i que l'argument sembla sòlid i és versemblant, requereix d'alguns matisos. En primer lloc, respecte dels impactes climàtics a la zona, no només basats en la desertificació. En

segon terme, en relació al nexa entre canvi climàtic i migracions, mediat per factors socioeconòmics i polítics, posant l'accent en la importància de les migracions internes respecte les que anhelan Europa. I, finalment, sobre els efectes de les polítiques de contenció migratòria en l'adaptació a la crisi climàtica.

Les consideracions compilades en el present article sorgeixen d'una recerca en el marc d'un projecte europeu anomenat CASCADES, basada en una enquesta a més de 200 experts de la zona, entrevistes a actors locals i internacionals i treballs de camp previs [2].

Impactes climàtics

El Sahel és i serà una de les regions del planeta que més pateixi les conseqüències de la crisi climàtica, segons el Grup Intergovernamental d'Experts sobre el tema (IPCC, per les seves sigles en anglès). Tot i que abasta fins a 11 països des de l'oceà Atlàntic fins al Mar Mort, sovint el concepte se circumscriu als països més pobres del món, com el Níger, Mali i Burkina Faso, focus del nostre estudi. Són estats vulnerables, dedicats principalment al sector primari, a l'agricultura, el pasturatge i la pesca, dependents de les pluges i les ajudes internacionals.

Des de les grans sequeres de la dècada de 1970 i 1980, s'acostuma a parlar d'una creixent desertificació a la zona com a conseqüència de l'escassetat de precipitacions. En efecte, existeixen territoris específics que la registren, per exemple, Nigèria o Sudan. Tanmateix, l'expansió general del desert del Sàhara no està del tot acreditada. De fet, els indicadors purament climàtics apunten a un retorn de la vegetació. Els estudis d'Observació de la Terra mostren una tendència positiva en l'augment de la pluja i el reverdiment en les últimes tres dècades [3]. D'aquí que alguns experts parlin fins i tot del "mite de la desertificació", derivat de perspectives colonials i neocolonials de desenvolupament que beneficiarien a les potències mundials [4].

La degradació de la terra no només ve condicionada per les sequeres, sinó també per factors humans com l'ús i conservació dels sòls, les diferents formes d'assentament de les persones o el creixement de la població, entre d'altres

Els debats científics entorn de la desertificació al Sahel segueixen oberts i les projeccions climàtiques no són concloents; difereixen segons models, períodes i espais analitzats. És, doncs, difícil de pronosticar què succeirà en el futur, ja que s'haurà de tenir en compte les mesures de mitigació, adaptació i resiliència que es prenguin per a fer front a l'emergència. La degradació de la terra no només ve condicionada per les sequeres, sinó també per factors humans com l'ús i conservació dels sòls, diferents formes d'assentament de les persones o el creixement de la població, entre d'altres. Amb tot plegat, l'únic consens acadèmic vigent sobre els impactes climàtics a la zona és: 1) l'augment de la freqüència i

gravetat d'esdeveniments climàtics extrems —sequeres i pluges torrencials—; 2) l'increment de la temperatura 1.5 vegades més ràpid que la mitjana global i, finalment, 3) la major variabilitat de les pluges en temps i espai.

El Sahel: entre mobilitat i fronteres

Malgrat que la migració, d'alguna manera, sempre es pot considerar una resposta humana a circumstàncies climàtiques, s'ha d'anar en compte amb establir una relació directe entre els efectes de l'escalfament global i la mobilitat humana. Al Sahel, la migració, sobretot circular i estacional, ha estat una forma de vida durant generacions per a fer front a les inclemències meteorològiques i ambientals, però també com a mitjà de diversificació econòmica. Alguns ho han anomenat "cultures de la mobilitat" [5], basades en diferents tipus de desplaçament incloent el nomadisme, la transhumància o la migració a països veïns. En els últims temps, la regió ha experimentat desplaçaments forçats, principalment degut als conflictes, la violència i, també, com no, tot i la dificultat de quantificar-los, als xocs climàtics. El nombre de desplaçats interns s'estima en més de 2 milions, principalment a Burkina Faso, així com 850.000 refugiats repartits per la zona, en la seva majoria procedents de Mali.

La mobilitat al Sahel, en les seves diverses versions, és, doncs, principalment interna i es manté dins de l'Àfrica, arribant històricament als països del Golf de Guinea com Costa d'Ivori, Nigèria o Ghana, i al nord de l'Àfrica, principalment Algèria i Líbia [6]. Només una petita porció dels migrants sahelians es dirigeix a Europa, quelcom que contrasta amb la importància que la migració a través de la regió ha adquirit en els cercles polítics de la UE els darrers anys. Des de la mal anomenada "crisi de refugiats" a Europa i la Cimera de la Valetta de 2015, les institucions comunitàries europees s'han entestat a frenar milers de persones en trànsit per la zona. Per això, han desplegat una estratègia securitària de reforçament de fronteres i cooperació al desenvolupament, amb l'objectiu de sedentaritzar a les persones o, en cas que es moguin, bloquejar-les.

El dispositiu, tot i ser general al territori, s'ha centrat particularment al Níger, el país amb els índexs de desenvolupament humà més baixos de la Terra, que s'ha vist forçat a actuar com a gendarme de la UE en la seva condició d'encreuament principal dins el corredor del Mediterrani central. La UE no ha escatimat esforços per contenir el moviment en aquesta ruta i, segons el discurs oficial, s'han disminuït els fluxos. No obstant, també s'han obert noves rutes més clandestines i s'ha exposat als migrants a més violacions dels drets humans [7].

L'enfortiment de les fronteres ha xocat directament amb els protocols específics regionals que procuren garantir la mobilitat com a modus vivendi

L'enfortiment de les fronteres ha xocat directament amb els protocols específics regionals que procuren garantir la mobilitat com a *modus vivendi* en el marc de la Comunitat Econòmica dels Estats de l'Àfrica Occidental (CEDEAO). Un de 1979 empara la lliure circulació de persones i, un altre específic de 1998 avala la transhumància. Tot i que els desplaçaments pastorals continuen, les comunitats afronten cada vegada més reptes per a creuar els confins estatals. Les polítiques de contenció migratòria han donat lloc a més controls i han contribuït, per tant, a vulnerar els acords vigents.

Conseqüències de l'emergència climàtica a la mobilitat

És de preveure que els impactes climàtics puguin afectar a les diverses formes de mobilitat humana al Sahel, però segons la nostra recerca, no s'espera un augment significatiu dels desplaçaments cap a Europa, sinó més aviat una continuïtat dels patrons migratoris inter i intrarregionals, almenys en el curt-mitjà termini. Això ve a desmentir alguns dels discursos més alarmistes sobre la possibilitat d' "allaus migratòries" de l'Àfrica cap a Europa com a conseqüència de la crisi climàtica. Alhora ratifica alguns dels postulats de les veus més expertes en l'estudi sobre mobilitats que alerten del simplisme i la falta de rigor en l'establiment d'una causa-efecte entre canvi climàtic i migració transcontinental [8].

Són diversos els arguments. En primer lloc, el fet que la majoria de persones afectades pels estressos climàtics, ja siguin els d'aparició ràpida —terratrèmols, inundacions, huracans,...— o lenta —sequeres, pujada del nivell del mar,...— es mouen habitualment a distàncies curtes. En segon terme, la consideració que la mobilitat és més freqüent entre les persones amb més recursos que entre les més vulnerables, ja que depèn dels mitjans per a desplaçar-se. Algunes comunitats de pastors, per exemple, fins i tot redueixen els seus moviments durant sequeres extremes per falta de recursos, la qual cosa certifica que algunes persones es poden veure "atrapades" com a conseqüència del canvi climàtic, enlloc de ser induïdes a moure's [9]

. Finalment, la utilització superficial del nexa canvi climàtic i mobilitat corre el risc d'instrumentalitzar-se des de posicions conservadores per a legitimar polítiques cada vegada més restrictives.

Desmentint alguns dels discursos més alarmistes, no s'espera un augment significatiu dels desplaçaments cap a Europa com a conseqüència de la crisi climàtica

Sense entrar en els debats oberts sobre la conceptualització jurídica del terme "migrant climàtic o ambiental", sembla evident la necessitat d'atenuar certs discursos sobre el probable augment de moviments migratoris cap a Europa procedents del Sahel fruit del canvi climàtic. Al contrari, seria convenient abordar les conseqüències específiques de l'emergència a les mobilitats internes, tant en la modificació dels corredors transhumants per l'accés a l'aigua i al farratge com en l'augment dels desplaçaments del camp a la ciutat,

amb tots els desafiaments que això suposa. O seria desitjable profunditzar en els impactes de les polítiques d'externalització de fronteres europees a la zona, que també poden ser font de desplaçament al debilitar mitjans de vida locals.

Respectar la mobilitat com estratègia d'adaptació al canvi climàtic

L'augment del control fronterer penalitza a les comunitats rurals vulnerables que, o bé tenen accés limitat a documents d'identitat o no estan familiaritzades amb els procediments administratius. La llei 036/2015 del Níger contra la tracta de éssers humans és un exemple clar de vulneració dels protocols regionals de lliure circulació. S'ha utilitzat per interceptar a persones a Agadez, al nord del Níger, a més de 800 km de les fronteres regionals d'Algèria i Líbia. A més, aquestes mesures creen una sèrie de problemes addicionals per a les economies locals, afectant la cohesió social i la integració. També reforcen sentiments nacionals i aguditzen tensions entre grups. El fet de bloquejar a milers de persones a ciutats com Agadez, Niamey o Bamako, ja de per si vulnerables, també contribueix a tensionar els serveis locals i aguditza les desconfiances entre comunitats i migrants.

Els dispositius de contenció, a més, lluny d'aconseguir aturar els moviments, els reconduïxen cap a rutes més costoses, llargues i perilloses, on la vulneració de drets humans escapa a qualsevol fiscalització. Augmenten així les xarxes de tràfic informal de persones, ja que al negar els canals formals, legals i segurs s'evoca a les persones a la clandestinitat. Els fons europeus destinats al control també creen noves jerarquies i perpetuen i amplien estructures depredadores i clientelars, podent incrementar recels entre comunitats dins un mateix estat per l'acapament de fons.

Les mesures també són incoherents amb alguns dels propis objectius de la UE. Les institucions comunitàries financen projectes multilaterals sobre lliure circulació a la CEDEAO, mentre contribueixen a vulnerar-la. Diuen voler treballar per a potenciar l'adaptació i resiliència al canvi climàtic i, al mateix temps, obstaculitzen la mobilitat, que és una de les estratègies primordials per a fer front a la crisi climàtica. També asseguren fomentar el regionalisme a l'Àfrica Occidental, però prioritzen acords bilaterals pel fre migratori amb països com el Níger, la qual cosa en debilita l'acció comuna africana.

En definitiva, l'obcecació europea per construir murs en ple desert del Sàhara té efectes contraproductius, no només per als migrants i les poblacions locals, sinó també per a les fites que es diuen perseguir. Els responsables polítics han de prestar atenció a les proves aportades per gran part del món acadèmic sobre la importància d'una major flexibilitat de les fronteres interiors i exteriors i, en aquest sentit, tenir el coratge de suavitzar les polítiques migratòries restrictives implementades fins ara, respectant i permetent la mobilitat com a forma de vida al Sahel i estratègia d'adaptació a l'emergència climàtica. Ho han de fer no només en nom dels drets humans sinó també per a vertebrar una política exterior sòlida, coherent i eficaç, que redundi en benefici dels seus propis interessos en matèria de desenvolupament i seguretat. És imperatiu fer-ho quan abans millor, incorporant noves narratives centrades en la migració dins de l'Àfrica, revisant els vincles

entre canvi climàtic i (in)mobilitat i profunditzant en els impactes negatius que les mateixes mesures de contenció produeixen a tots els nivells.

Aquest article es basa en un projecte que ha rebut finançament del programa d'investigació i innovació Horitzó 2020 de la Unió Europea, en virtut de l'acord de subvenció nº 821010. Reflexa l'opinió de l'autor; la Comissió Europea i la seva Agència no són responsables de l'ús que pugui fer-se de la informació que conté <https://www.cascades.eu/>.

REFERÈNCIES

- 1 — IPCC. (2019). Global Warming of 1.5°C.
- 2 — Puig, O., Desmidt, S., Detges, A., Tondel, F., Van Ackern, P., Foong, A. & Volkholz, J. (2021) *Climate Change, Development and Security in the Central Sahel*. CASCADES. June 2021.
- 3 — Fensholt, R., Mbow, Ch., Brandt, M. & Rasmussen, K. (2017) *Desertification and Re-Greening of the Sahel*. Oxford: Oxford Research Encyclopedia of Climate Science.
- 4 — Davis, D. K. (2016) *The arids lands. History, Power, Knowledge*. Cambridge: MIT Press.
- 5 — Hahn, H. & Klute, G. (Ed.) (2007) *Cultures of migration*. Münster: Lit Verlag.
- 6 — Puig, O. (2020) "The Nigerien migrants in Kaddafi's Libya: between visibility and invisibility", a J. Bjarnesen, S. Turner (coords). *Invisibility in African displacements* (pp. 160-178) Londres: Zed Books.
- 7 — Brachet, J. (2018) "Manufacturing smugglers: from irregular to clandestine mobility in the Sahara". *Annals* 676(1): 16-35.
- 8 — De Haas, H.; Castles, S. & Miller, M. (2020) *The Age of Migration*. Nova York: Red Globe Press.
- 9 — Black, R., Adger, N., Arnell, N., Dercon, S., Geddes, A. & Thomas, D. (2011) "Migration and Global Environmental Change: Future Challenges and Opportunities". *Foresight*, Government Office of Science.

Oriol Puig Cepero

Oriol Puig Cepero és investigador associat del CIDOB, en el marc del projecte CASCADES sobre canvi climàtic i seguretat alimentària al Sahel Occidental. Doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona, la seva tesi sobre mobilitat transahariana entre el Níger i la Líbia va ser reconeguda amb el Premi Extraordinari 2017 de la UB. És professor associat a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i tutor-professor d'Antropologia Social a la UNED. També forma part del Grup d'Estudi de Societats Africanes (GESA) de la Universitat de Lleida, del Grup d'Estudis Africans (GEA) de la Universitat Autònoma de Madrid (UAM) i del Grup d'Estudi sobre Migració, Espais i Societats (GERMES, en francès) de la Universitat Abdou Mou mouni de Niamey (Níger). Ha treballat com a periodista i com a consultor per a organitzacions i ONG internacionals en l'àmbit de l'externalització de fronteres europees a la zona del Sahel. Les seves línies de recerca giren al voltant de les migracions intraafricanes, la migració de retorn, les fronteres i les identitats en el marc de la mobilitat.